

Mieczysław Balowski

DOI: 10.14746/bo.2020.4.9

Mezi gramatikou a pragmatikou

Vydavatelství Karolinum Univerzity Karlovy v roce 2017 vydalo velmi zajímavou monografii Milady Hirschové, která je věnována otázce popisu české skladby – na jedné straně z hlediska mluvnického systému (strukturního a funkčního) a na druhé straně z hlediska komunikačního aktu, tj. z hlediska věty ukotvené v aktuální komunikační situaci (možná především „větné” nebo produktorovy ilokuce), čili monografie

¹ Milada Hirschová, *Česká věta na rozhraní mezi gramatikou a pragmatikou*, Praha: Karolinum, 2017, 159 s. ISBN 978–80–246–3707–5.

se týká chápání věty jako výpovědi, jako jednotky syntaktické a – hlavně – pragmatické. Právě tento pohled ukazuje, že tradiční funkční nebo systémový popis syntaktické roviny nezachycuje všechny rysy české skladby, že ukazuje jenom jejich strukturní rysy. Teprve pragmalingvistická analýza dává možnost popisu věty z pohledu produktora výpovědi, což autorka ukazuje ve své práci a což také z její práce činí důležitou monografií.

Práci tvoří čtyři kapitoly, *Závěr* (s. 127–132), *Summary* (s. 133–148), *Bibliografie* (s. 149–156) a *Věcný rejstřík* (s. 157–159). V první kapitole (*Pragmatické aspekty v přístupech k popisu (nejen) věty v české tradici*, s. 7–30) se autorka zabývá vývojem pragmatické jazykovědy, ve druhé kapitole (*Věta, výpověď a jevy související*, s. 31–70) se věnuje popisu výpovědi, dříve považované za abstraktní jednotku. Třetí kapitola (*Věta/výpověď jako komunikát*, s. 71–96) se týká věty a výpovědních modifikátorů. Poslední kapitola je věnována perspektivě mluvčího ve větě (*Pragmatická matice a logoforicitá*, s. 97–126). V prvních třech kapitolách si autorka staví za cíl popsat, jaký byl přístup ke gramatice a pragmatice v české jazykovědné tradici (srov. MČ 3, SSČ 1972, SSČ 1986, SČ, MSC 2, ESČ, NESČ, OSS²), ale ne jenom (srov. níže), což je dobrým východiskem pro další část práce. Pravou analýzou (materiálovou) je kapitola čtvrtá.

V *Úvodu* (s. 7–11) autorka popisuje zaměření své monografie: analýza nadvýrazových útvarů, jakými jsou věta a výpověď, přičemž zdůrazňuje, že při „sledování možností analýzy a popisu české věty na rozhraní mezi syntaxí a pragmatikou se ukazuje nutnost rozlišovat několik skupin jevů” (s. 9), které v další části popisuje; rovněž poukazuje na pragmatické postupy v analýze syntaktické roviny jazyka. Vychází z prací tykajících se sémiotiky, především Ch. Morrisa, R. Carnapa, Ch. S. Peirce a S. C. Levinsona, čímž zdůrazňuje rozdíl mezi angloamerickým přístupem (pragmatickým v pravém slova smyslu) a metodou evropskou (spíš sociolingvistickou), ve které je zakotvena česká lingvistika (srov. např. MČ 3). Nový přístup autorka nachází v pracích Jany Hoffmannové a Světlý Čmejrkové, i když tyto práce považuje za částečné syntaktické popisy diskursových útvarů, založené spíše na principu nově chápané stylistiky z 2. poloviny 20. století.

První část monografie Hirschové, jak jsem už výše zmínil, se rozděluje do třech kapitol. První kapitola (*Pragmatické aspekty v přístupech k popisu (nejen) věty v české tradici*, s. 7–30) je věnována přehledu českých prací, ve kterých se nachází aspoň částečný pragmatický popis české skladby (srov. MČ 3, SSČ 1972, SSČ 1986, SČ, MSC 2). Zde, jak dokazuje M. Hirschová, „označení (*lingvistická*) *pragmatika* se v souvislostech, jimiž se hodláme zabývat, objevuje spíše výjimečně a až v 70. letech”

² Zkratky jednotlivých prací používám podle monografie Hirschové 2017, s. 11.

(s. 7). Za výsledek tohoto nového (možná ještě ne úplně pragmatického) přístupu k české skladbě je možné považovat *Skladbu češtiny* Miroslava Grepla a Petra Karlíka z roku 1986, ve které je vidět pragmatický přístup. Ten však je izolován nebo popsán na okraji, např. monografie M. Grepla a P. Karlíka je od počátku „rozdělena na část »gramatickou« (*Věta*, P. Karlík) a na část »pragmatickou« (Výpověď, M. Grepl)” (s. 19). Tento názor Hirschové je správný. Mezi pragmalingvistické práce zahrnuje až v této době nově vzniklé studie zaměřené psycholingvisticky nebo sociolingvisticky, např. v pracích J. Kořenského nachází popis gramatiky ze sémantického pohledu, i když kritizuje Kořenského pojetí výpovědi, protože nesouhlasí s popisem výpovědi jako abstraktní jednotky, jako abstraktní věty. Existence větného vzorce (jako je tomu např. v práci *Větné vzorce v češtině* Františka Daneše a Zdeňka Hlavsy, viz Daneš 1987) Hirschové připomíná spíš generativní postup, ne funkční ve smyslu Mathesiové. Ostatní publikace, týkající se analýzy české skladby, považuje za spíš psychologizující, nikoli pragmatické v původním Morrisově smyslu.

Další kapitola (*Věta, výpověď a jevy související*) je věnována analýze termínu věta a výpověď jako základních pojmů a) tradiční, systémové analýzy (věta) nebo (b) pragmatické analýzy české skladby (výpověď). I zde M. Hirschová uvádí historický přehled problematiky, což její monografii obohacuje. Tím však zdůrazňuje rozdíl mezi langue a parol, mezi větou a mluveným projevem, což vyžaduje nový přístup k popisu české skladby. Zde vzniká otázka textu, co se tím rozumí a k jaké jazykové rovině patří. Toto není v monografii Hirschové vyřešeno, ale to ani nebylo cílem její práce. Autorka jenom poukazuje na terminologický problém s tím spojený a také na zařazení textu jako jednotky do nadvětné jazykové roviny.

Už třetí kapitolu (*Věta/výpověď jako komunikát*) lze považovat za první část jádra monografie. V této kapitole se autorka soustředí na komunikační výpovědní útvary a věnuje se novým popisům syntaxe v jazykovědě, což pak skutečně aplikuje na český materiál. Tím také dokazuje, že „věta v užití skutečně vykazuje rysy, které jsou viditelné v pohledu pragmalingvistickém, nástroje gramatiky je však nezachycují” (s. 99). A proto poukazuje na některé faktory pragmalingvistického popisu (např. relativně stabilizované pragmatické výpovědní modifikace, objevení se výpovědi s preferovanou ilokucí interpretací atd.) a odvolává se na komunikační výpovědní formy popsané Miroslavem Greplem, zejména jejich prozodické rysy, jako jsou intonace a důraz, a neverbální prostředky, které se pak gramatikalizují (srov. s. 90–92).

Poslední, čtvrtá kapitola (*Pragmatická matice a logoforicita*) tvoří vlastní část analytické monografie. Zde autorka uvádí nové koncepty, doposud neznámé v české lingvistice, jako je např. logoforicita. Autorka občas jenom zmiňuje problematiku mluvních žánrů, v nichž vidí určité mimojazykové markery. Za základní však považuje syntaktický pragmatický marker *logoforicita* („popř. alternativně logoforičnost”, s. 119), který je „základní pragmatickou vlastností věty jakožto výpovědi” (s. 119).

Jinak řečeno, je to perspektiva mluvčího vzhledem k výpovědi vyjádřená ve větě (resp. výpovědi) explicitně. Tímto způsobem mluvčí rozhoduje o prostředcích (zpravidla mimojazykových nebo prozodických), které informují o mimojazykové skutečnosti ve výpovědi nebo ji rozlišují v mimojazykové skutečnosti. Tyto markery, jak je pojmenovává Hirschová, umožňují vytvořit pragmatickou matici, která informuje především o perspektivě mluvčího a kotví výpověď v nějaké komunikační situaci. Tím autorka vypracovává teoretické generalizace týkající se pragmatické stránky výpovědi a formuluje závěry obdobné jako ve formální lingvistice. Velmi důležitou zásluhou autorky je, že jako východisko dalšího popisu zavádí rozdíl mezi perspektivou mluvčího (logoforicita) a komunikačním kontextem výpovědi (pragmatická matice), protože „Agens výpovědi (aktuální mluvčí) nepodléhá změnám perspektivy, kontextově je přítomen vždy, může však předávat sdělovaný obsah nebo jeho část jak z perspektivy své, tak i z perspektivy jiného subjektu/produktora” (s. 88). Zde zdůrazňuje rozdíl v chápání komunikační situace v tradiční české jazykovědě a jejím pojetím (srov. „S perspektivou mluvčího zde pracujeme v jiném významu, než jak je používáno označení »výpovědní perspektiva« u Mathesia (1947), kde se mluví zejména o nedostatečné představě mluvčího, jak bude pokračovat výpověď započatá určitým způsobem”, s. 99). Jak píše, věty s predikátem v 1. osobě singuláru mají stejný komunikační kontext jako perspektivu, liší se jenom tím, že produktor informuje o skutečnosti z vlastní perspektivy.

Výklad materiálu je zde logický a srozumitelný, i když občas by se s ním dalo polemizovat, a tím otevírá další diskuze o zakotvení věty v komunikačním aktu a jejím „přestupu” ze systémové syntaktické roviny na rovinu komunikačního aktu (změna ne strukturní, ale sémantická a pragmatická) – analýza je správná a důkladná. Autorka správně pracuje s jazykovědnou terminologií, čímž svůj výklad činí jasný a snadno pochopitelný.

V *Závěru* autorka poukazuje na prvořadou funkci logoforicity v pragmalingvistické analýze věty jako výpovědi. To znamená, že podle Hirschové věta (nebo výpověď) je logoforický komunikát „s ohledem na formu a význam komunikovaného sdělení” (s. 126).

Monografie Milady Hirschové obsahuje nejenom pragmalingvistickou analýzu české skladby, ale také historický přehled prací, týkajících se popisu syntaxe českého jazyka, a proto je tak cenná nejen pro učitele češtiny jako mateřského jazyka a vyučující češtiny jako cizího jazyka, ale i pro studenty bohemistiky, protože významným způsobem rozšiřuje a prohlubuje jejich znalosti o české syntaxi a způsobu jejího výkladu. Navíc tato monografie vyplnila mezeru ve zkoumání skladby českého jazyka, a proto je očekávána a jistě bude dobře přijata jazykovědci.

Zkratky

- Daneš 1981 F. Daneš, Z. Hlavsa, *Větné vzorce v češtině*, Praha: Academia, 1981.
- ESČ P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová, *Encyklopedický slovník češtiny*, 1. vyd., Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002.
- MČ 3 F. Daneš a kol., 1987, *Mluvnice češtiny 3*, Praha: Academia, 1987.
- MSČ 2 J. Panevová a kol., *Mluvnice současné češtiny 2. Syntax češtiny na základě anotovaného korpusu*, Praha: Karolinum, 2014.
- NESČ *Nový encyklopedický slovník češtiny*, eds. P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová, Praha 2016.
Online: <https://www.czechency.org>.
- OSS *Otázky slovanské syntaxe. Sborník brněnské syntaktické konference, 17.–21.IV.1961*, Praha: SPN, 1962.
- SČ M. Grepl, P. Karlík, *Skladba češtiny*, Olomouc: Votobia, 1998
- SSČ 1972 J. Bauer, M. Grepl, *Skladba spisovné češtiny*, Praha: SPN, 1972.
- SSČ 1986 M. Grepl, P. Karlík, *Skladba spisovné češtiny*. Praha: SPN, 1986.